

CETĂȚILE MOLDOVEI ÎN SECOLELE XVII-XVIII

Dr. hab. Mariana ȘLAPAC

THE MOLDAVIAN FORTRESSES IN THE XVII-XVIII CENTURY

Bastioned fortresses are built on the territory of Moldova beginning with the XVII-th till the end of the XVIII-th century. Among bastioned fortifications those who have a nearly regular plane are distinguished: quadrilateral (Zamca, Chisinau, Chilia, Palanca) and in the form of a star (Soroaca, Reni), as well as those of irregular plane (Bender, Hotin, Cetatea Alba, Ismail). Among chief-constructors are: turkey engineer Mehmed Tahir, French engineer Kauffer, german engineers Riehter and Kahlenberg, Russian engineers Forster and Harting and others.

În condițiile sporirii eficacității artileriei, la începutul sec. al XVI-lea se pune problema găsirii unor noi soluții defensive, vechile sisteme fiind ineficiente în fața ghiulelelor metalice. Experimentând o gamă largă de rezolvări constructive și tehnice, inginerii militari ajung la formula cetăților bastionate, realizate din pământ, lemn și zidărie. Bastionul preia toate funcțiile turnului de artilerie, fiind mult mai puternic și rezistent la izbire decât acesta, din cauza prinderii masei de pământ între ziduri de piatră sau cărămidă. Bastionul elimină cu succes toate “unghiurile moarte” necontrolate de apărători. Aici se dă preferință liniilor simetrice și formelor precise. Bastionul – suport pentru piesele de artilerie – prezintă o construcție foarte durabilă și, în același timp, destul de ieftină.

Sistemul bastionat de fortificare apare inițial la italieni la începutul secolului al XVI-lea, dar se răspândește în Europa după 1527, când arhitectul Michele Sanmicheli ridică primele bastioane la Savoia. Acest sistem este preluat și perfecționat de specialiștii militari din diferite țări, astfel apărând mai multe școli de arhitectură militară (germană, franceză, olandeză ș.a.). Printre maeștrii școlii italiene pot fi menționați Michele Sanmicheli, Tartaglia, Marchi, Busca ș.a. Printre reprezentanții școlii germane – A. Dürer și D. Speckle. Sistemul bastionat olandez se dezvoltă prin contribuția lui Stevin, Freitag, Völker, Melder ș.a., iar cel francez – prin lucrările lui Errard de Ber le Duc, Antoine de Ville, Pagan, Montalambert, Vauban, Cormontaigne, Rampler ș.a.

Cetățile bastionate se construiesc pe tot

teritoriul Transilvaniei începând cu secolul al XVI-lea și până la sfârșitul celui de-al XVIII-lea. În Țara Românească ele sunt edificate de otomani în secolul al XVIII-lea pe linia Dunării. În Moldova, în secolele XVII-XVIII, lucrări de fortificare în stil bastionat inițiază polonii, otomanii și rușii. Cele mai importante amenajări de apărare apar aici pe linia Nistrului și a Dunării maritime. În toate cazurile pe șantier sunt invitați specialiști cu renume din Europa, iar ca forță de muncă sunt utilizați țărani de la fața locului.

Printre cetățile bastionate din Moldova se detașează cele cu plan apropiat de cel regulat: patrulater (Zamca, Chișinău, Chilia, Palanca) și “stelat” (Soroaca, Reni), precum și cele de plan neregulat (Bender, Hotin, Cetatea Albă, Ismail). Drept materiale principale de construcție sunt folosite pământul, lemnul și piatra.

Noile amenajări de apărare împrumuesc adesea vechile cetăți de piatră. Ele îndeplinesc funcția de arsenale sau baze de atac în timpul războaielor dintre ruși și otomani de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Remarcăm că fortificațiile bastionate din Moldova sunt edificate după metodele și principiile școlilor militare olandeze, germane, franceze și ruse. Printre autorii proiectelor figurează inginerii francezi De Lafite-Clovier și Francois Kauffer, inginerii germani Kahlenberg și Riehter, inginerul turc Mehmed Tahir, inginerii ruși Ernst Förster și Harting ș.a.

Cele mai importante fortificații bastionate din Moldova sunt Cetatea Albă, Chilia, Bender, Hotin, Reni, Chișinău ș.a. Unele sunt edificate la comanda Imperiului Otoman, altele – la comanda Imperiului Rus.

Cetatea de pământ de la Zamca, situată pe un platou în partea de vest a Sucevei, este unica construcție de tip bastionat din Moldova de peste Prut. În același timp, aceasta se numără printre primele cetăți bastionate din spațiul carpatodanubian. Istoria ei se leagă de cea a mănăstirii Zamca, edificată ca așezământ armenesc pe locul unei construcții mai vechi. Incinta de zid a mănăstirii, groasă de 1 m și înaltă de 1-4 metri, are forma unui trapez alungit și este consolidată cu mai multe contraforturi. În intramuros se află biserica cu hramul Sf. Auxentie și câteva clădiri auxiliare. În anii 1690-1691, în timpul campaniei antiotomane conduse de Ioan Sobieski, în curtea fortificației sunt cantonate trupele armatei polone. Cu acest prilej, pentru protejarea suplimentară a complexului, este construit un val împrejmuitoare de pământ, care înscrie în plan un patrulater, având la

colțuri patru bastioane în formă de “pană”. Noua cetate este adaptată la progresul militar al epocii – pe bastioane se pot instala piese de artilerie grea. Se pare că toponimul “Zamca” apare de asemenea sub poloni (“zamek” în limba poloneză înseamnă “castel”, “cetățuie”).

Situată pe un vârf de deal în zona Visternicenilor între râul Bâc și pârâul Gălbăcica, fortificația bastionată a Chișinăului apare din rațiuni strategice în anii ‘70 ai secolului al XVIII-lea. În timpul războiului ruso-turc din 1787-1791 ea servește drept bază de atac și punct de sprijin militar împotriva trupelor otomane. Având un plan asimetric, apropiat de un patruleter neregulat, cetatea este amplificată cu un bastion în unghi obtuz, un bastion poligonal și un semi-bastion. În interiorul ei se găsește biserica Sf. Împărați Constantin și Elena care poate fi folosită ca o ultimă “redută” a fortificației – apărarea este asigurată de pereții masivi cu metereze și turnul-clopotniță. Topografia terenului asigură cetății o protecție naturală, doar cea mai vulnerabilă latură este apărată de un retransament suplimentar. Fortificația ocupă o suprafață de circa 4,6 ha,

fiind înzestrată cu valuri de pământ, șanțuri seci și bastioane de dimensiuni diferite.

Cetatea bastionată Palanca este construită de Poartă pe locul cetății moldovenești a pârcălabului Iurghici și cetății otomane Ianîk-Hisar. Nu cunoaștem data exactă a apariției acestei construcții bastionate, se știe doar că ea funcționează deja înainte de 1789, când toate întăriturile de pe cursul inferior al Nistrului sunt subordonate armatei țariste.

În releveul rus din 1789 păstrat la Arhiva Militară-Istorică a Rusiei din Moscova, cetatea înscrie în plan o figură apropiată de un patruleter cu suprafața de circa 1 ha, a cărui axă longitudinală este orientată în direcția est-vest. Colțurile amenajării defensive sunt amplificate cu două bastioane, un semibastion și un turn cilindric de piatră. Pe latura de nord se află un turn-poartă de plan rectangular, de asemenea din piatră. Intrarea în cetate se efectua de pe un pod fix de lemn, construit peste un șanț lat care proteja din trei părți fortificația. În intramuros erau plasate diferite construcții auxiliare: moscheea, pulberăria, cazarmile soldaților ș.a.

Prima cetate bastionată a Chilieii datează, probabil, de la începutul secolului al XVIII-lea. Anume

Cetatea bastionată de la Bender, sec. al XVIII-lea (Cabinetul de Stampe al Bibliotecii Academiei Române)

atunci inginerii francezi construiesc aici la comanda osmanilor două construcții fortificate de pământ. Un bastion triunghiular protejează „poarta cea mare” a cetății de piatră, iar o redută – „poarta mică”.

Autorul proiectului celei de-a doua cetăți bastionate este inginerul francez Francois Kauffer, care în 1793 este angajat ca arhitect principal de sultanul Selim al III-lea. Noua fortificație cu un plan rectangular dispune de trei bastioane de colț în formă de „pană” și un bastion de colț, dublu, de plan poligonal. Dinspre uscat ea este protejată de un șanț cu apă și de un drum acoperit cu plădarme și glacis. În partea de sud a cetății se află un redan cu două sortei.

Interesant este faptul că inginerul Kauffer încearcă să utilizeze fragmente din vechea fortificație. Astfel rămân intacte câteva turnuri de piatră care servesc la noua construcție în calitate de depozite. Vechea citadelă își pierde ulterior două turnuri de colț, celelalte servind ca depozite. Este păstrat și șanțul citadelei și unele clădiri din spațiul intramuran. În curte sunt amplasate cazarme și dependințe. Amenajarea bastionată dispune de două accese principale: „Poarta Țarigradului (Constantinopolului)” și „poarta Hotinului”.

Din raportul maiorului rus Beretov aflăm că la 1807 „orașelul Reni a fost înconjurat cu un val de pământ” cu o lungime de circa trei vârste. Este vorba de prima întăritură urbană construită aici de otomani pe la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Celelalte două fortificații pot fi incluse în grupul cetăților bastionate de plan „stelat”. Un desen, realizat de militarii ruși în 1770, înfățișează planul „târgușorului Reni”. Drumul de acces intersectează așezarea și o cetățuie de pământ cu dimensiunile de circa 30 x 40 m. În interiorul ei se pot vedea doar două construcții: moscheea ruinată și cazarma pentru soldații garnizoanei otomane. Din exterior, mai înspre est, se găsește o altă moschee.

Forma cetății bastionate de la Reni amintește de o stea cu opt raze: fiecare latură a dreptunghiului este frântă la mijloc spre exterior. Fețele redanelor alcătuiesc un unghi de 90°. Sistemul de apărare este cel „cu clești”, care permite de a efectua tiruri încrucișate de artilerie. Astfel de fortificații – „stele” sunt foarte frecvente în Europa în secolele XVI-XVIII.

Cetatea bastionată de la Soroca împrejmuiește la sfârșitul secolului al XVIII-lea vechea fortificație de piatră a lui Petru Rareș. Construită de militarii ruși, ea prezintă o stea neregulată cu patru raze, alcătuită din „clești”, un bastion și un semi-bastion. Dinspre Nistru vechea cetate este protejată de un redan și

un „barcan” – platformă specială de plan poligonal pentru artilerie. O altă platformă pentru artilerie cu plan în forma de paralelogram este alipită laturii de nord-est a semibastionului. În vecinătatea „cleștilor” se află biserica Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil (astăzi inexistentă). Teritoriul ei este fortificat cu un val și șanț care formează împreună cu construcția bastionată un complex defensiv unic. În intramuros există cinci dependințe temporare. Accesul principal în noua cetate se găsește lângă redan. Două accese secundare o leagă de curtea bisericii Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil și platforma pentru artilerie din partea de nord-est.

Cetatea bastionată de la Bender apare în prima jumătate a secolului al XVII-lea cu contribuția administrației otomane. La această vreme citadela de piatră capătă o centură de valuri și bastioane de pământ cu șanțuri.

Cea de-a doua cetate bastionată este realizată de inginerii francezi, angajați de sultan, în cele mai bune tradiții ale școlii de fortificare franceze. Planul lui Motraye din 1711, păstrat în cabinetul de stampe al Bibliotecii Academiei Române, înfățișează această întăritură de plan neregulat. Ea prezintă un sistem de bastioane și redane care au drept scop protecția vechii construcții de piatră. Noul șanț „cămășuit” cu piatră, dispune de galerii de escarpă cu metereze și deschideri speciale pentru evacuarea fumului. Contraescarpa este căptușită, de asemenea, cu piatră. Au fost construite opt bastioane de plan pentagonal în partea de sus a cetății și două de plan pentagonal – în partea ei de jos. Unele bastioane au fost dotate cu Hornwerk-uri, căptușite cu piatră de granit.

În anii 1793-1794 fortificația este amplificată de inginerul francez Kauffer. În fața bastioanelor a apărut drumul de strajă prevăzut cu plădarme triunghiulare, iar în partea riverană – o linie cu redane și un reduit avansat pentru artilerie.

Un interes aparte prezintă fortificațiile bastionate de la Cetatea Albă. Prima cetate putea să apară aici pe la 1707, construită la comanda Imperiului Otoman de reprezentanții școlii franceze. Cronicarul Ion Neculce relatează că la începutul celei de-a doua domnii a lui Antioh Cantemir moldovenii „au adus multă somă și mare greu lemn din Moldova la Tighina și la Cetatea Albă și la Vozia, cu mare grabă și cu multe zapcii...”. Se pare că primele construcții bastionate au fost distruse pe la 1770 în timpul asediului întreprins de către brigadirul armatei ruse Igelström.

În Arhiva Militară-Istorică a Rusiei din Moscova se păstrează planul cetății Akkerman din

1793. Datorită acestui document putem cunoaște numele constructorului celei de-a doua fortificații bastionate - inginerul francez Francois Kauffer, angajat în serviciul sultanului Selim al III-lea.

Fortificația este prevăzută cu drum acoperit și patru plădarme triunghiulare, dintre care două în unghi drept și două în unghi ascuțit, ultimele fiind înzestrate cu reduite de pământ. Glacisul este organizat defensiv. În intramuros apar mai multe dependințe dispuse aproape paralel și perpendicular direcției nord-sud. Noua fortificație prezintă o linie de „clești” justificată pe deplin în cazul de față: unghiurile ieșinde alternează cu cele intrânde, fiecare latură fiind în același timp și flanc, și față. Un asemenea sistem permitea dezlănțuirea unui foc încrucișat asupra atacantului, împiedicând totodată instalarea artileriei de breșă pe creasta glacisului.

Configurația cetății bastionate de la Ismail amintește un triunghi dreptunghiular, partea riverană a căruia măsoară 1000 de stânjani, cea de vest – 700 stânjani, iar cea de nord-est – 1300 stânjani. Valul principal, înalt de 3-4 stânjani, prezintă o linie frântă cu 7 bastioane. În colțul de sud-est al cetății se află o cavalieră, înaltă de 12 m, care poate adăposti 22 piese de artilerie. Șanțul, în care este abătută apa Dunării are 6 stânjani în adâncime. Majoritatea bastioanelor sunt construite din pământ, doar două sunt edificate din piatră. Rândul superior al tunurilor se găsește pe barbetă, iar cel inferior - în cazemate. Unele bastioane au o „cămășuire” solidă de piatră și sunt amplificate cu turnulețe. Denumirile dispozitivelor defensive sunt următoarele: „Tabia”, „bastionul lui Mustafa pașa”, „bastionul Turkanceai”, „redanul Hotinului”, „bastionul Benderului”, „întăritura Tolgarar”, „bastionul Semnalul Pașei” ș.a.

Fortificația bastionată de la Hotin, ridicată între anii 1713-1718, măsoară în axe pe direcțiile punctelor cardinale circa 650 x 280 m. În partea superioară a valurilor, care ating o lățime de 6 m și o înălțime de 10 m, se găsesc Walgang-urile. Unele porțiuni ale incintei sunt fortificate suplimentar cu palisade.

Cetatea conține cinci bastioane, un semibastion, un bastion dublu și trei turnuri de acces: „poarta Benderului”, „poarta Iașilor” și „poarta dinspre apă” („poarta Cameniței”). Toate sunt protejate de un șanț și un drum acoperit cu plădarme, „clești” și „barcane”. Dinspre râu apărarea este asigurată de o linie fortificată cu redane. În intramuros se găsesc diverse construcții auxiliare.

Pe perspectiva Hotinului datată cu anul 1769 se pot vedea minaretele moscheilor, casa comandantului, casa inginerilor, depozitul de artilerie, cancelaria, băile și alte clădiri. Îngrăditurile bastioanelor sunt alcătuite din gabioane. Unele tronsoane ale cetății bastionate sunt realizate din piatră: astfel cortina de zid, cu arce, asemănătoare cu cele ale unui viaduct roman se învecinează dinspre sud cu „poarta Iașilor”.

Perioada de funcționare a fortificațiilor bastionate ca obiective militare se încheie în secolul al XIX-lea: unele sunt abandonate deoarece își pierd importanța strategică de odinioară, altele sunt lichidate conform unor tratate de pace. Doar câteva cetăți servesc în continuare ca depozite temporare de artilerie și muniții.

Astăzi din vechile cetăți bastionate ale Moldovei istorice se mai păstrează fragmente ale cetăților Bender (Republica Moldova), Hotin (Ucraina) și Zamca (România).

Cetatea Hotin

Cetatea Zamca